

Петро Кравченко, Сергій Москаленко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

МОСКАЛЕНКО Сергій Миколайович — кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — вітчизняна історико-філософська думка та проблеми етики.

Цією статтею розпочинається публікування циклу соціально-етичних досліджень П.А.Кравченка та С.М.Москаленка філософського тлумачення категорії щастя як мети людської життєдіяльності представниками античної філософської думки.

ЩАСТЯ ЯК ЗАГАЛЬНА МЕТА ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ В АНТИЧНІЙ ЕТИЦІ СТОЇЦИЗМУ

Протягом усього розвитку світової етичної думки проблема щастя посідала в ній одне з центральних місць. Що ж таке щастя? Якими мають бути засади людської поведінки, чим треба керуватися людині аби забезпечити для себе та інших глибоке та тривале щастя? Ці питання в різних формулюваннях ставили собі Сократ і Аристіпп, Епікур і Зенон, Піррон і Сенека, Епіктет і Марк Аврелій, Спіноза і Гельвецій, Кант і Гегель, Фейєрбах і Маркс.

Проблема щастя постала сьогодні як ніколи гостро. З одного боку, величезна кількість оманливих насолод і захоплень

сьогодення, а, з іншого боку, жахливі показники інфарктів і нервових хвороб по всьому світу свідчать про гострий дефіцит щастя, явне його зубожіння і звуження його сфери.

Поглядів і роздумів про щастя, від найдавніших часів до наших днів, було дуже багато. Для когось щастя — це «абсолютна» свобода, бажання діяти так, як заманеться, що у свою чергу завжди робить людину нещасною і в кінцевому випадку вона сама це визнає. Хтось вважає, що щастя — це повна спокійна самовдоволеність власним життям, але ж на світі існує багато різноманітних проблем і рано чи пізно таке задоволення зникне у зв'язку з неминучою старістю чи якоюсь хворобою або ж зі смертю близьких нам людей, а разом з ним зникне і так зване щастя. Можливо хтось почувається щасливим тоді, коли досягає поставленої мети, але ж все тече, все змінюється і колись (а може й відразу після того, як людина зрозуміла що це для неї і є щастя) мета стає недосяжною, а з нею і щастя.

То що ж таке щастя? Чи є воно однаковим для всіх людей? Можливо щастя немає взагалі? Якщо ж щастя є, то чи був час коли його не було і навпаки? Хто його придумав? Ці питання хвилюють людину сьогодні не менше, а може навіть і більше, ніж людину стародавніх часів.

Як ми бачимо, ідея щастя — одна із найстаріших в історії етики. На думку болгарського філософа К. Нешева, саме з ідеї щастя розпочалось формування етичної теорії [3, с.13]. Філософські «маніфести щастя» має будь-яка історична епоха. В історії давньогрецької етики проблема щастя була представлена трьома найбільш фундаментальними варіантами, а саме: стоїчним, епікурейським і скептичним.

Давньогрецька філософія, що зародилась на периферії грецького світу — у малоазійському Мілеті та південно-італійських колоніях — місті Кротоні на півострові Самосі, місті Елеї на острові Сицилії — за часів Сократа, Платона й Аристотеля зосередилась в Афінах, а після них знову

розповсюдилась по всьому тодішньому культурному світу. Коли ми порівнюємо класичну давньогрецьку філософію з філософією еллінізму, то нашим першочерговим завданням сьогодні має бути насамперед викорінення давніх стереотипів у тлумаченні останньої як епохи переважно занепаду й зубожіння філософської думки. З давніх давен філософія для мислителів була діяльністю, котра вимагала сміливості і мужності першопрохідця. А філософію епохи еллінізму зовсім несправедливо і насамперед завдяки марксистській традиції часто подавали однобоко, видаючи сміливість засновників і проповідників її філософії за сміливість хворого дослідника природи, а не мужність першопрохідця, підкорювача природи. Однак це виглядало так тільки на перший погляд, а як ми знаємо з власної думки: не все те золото, що блищить і перший погляд теж буває оманливим.

За часів, коли основи старого суспільства руйнувались, люди шукали спокою і якщо вони не могли забезпечити собі такого становища, то відтак знайшли заспокоєння в боротьбі з труднощами, котрих неможливо уникнути. У теоретичному плані філософія Платона й Аристотеля уявлялась як єдиний засіб дешифровки всієї давньогрецької філософії, чого не можна сказати про практичну філософію, тобто етику. Філософія елліністичних шкіл була філософією, що прагнула навчити містецтву жити. Девізом філософії еллінізму було сократівське переконання, що філософ — це той, хто вмів жити й померти, неухильно дотримуючись своїх поглядів. Тільки такий філософ може бути мудрецем і спроможний досягти щастя. В елліністичних школах стоїцизму, епікурейства й скептицизму етика стала значно важливішою, ніж фізика й логіка, що призвело врешті-решт до більшої свободи й новизни. У цих трьох школах елліністичної епохи етика виводилась з первинного проникання в зміст і значення життя. Ось чому всі засновники шкіл елліністичної філософії уподібнювались богам їхніми прихильниками. Вони виступили вже як святі світської віри,

котра дає цілковите щастя. Щоб бути щасливою, людині не потрібен ні бог, що допомагає їй зверху, ні безсмертна душа і потойбічне життя, ні політично організоване суспільство, що опікає її, ні речі (включаючи багатство й розкоші), і навіть ті чи інші фізичні якості. Віднині людина мала потребу тільки у своєму розумі, що правильно міркував і вказував шлях до повного і цілковитого спокою душі, що й виступав як справжнє щастя. Цей шлях полягав у відмові від усього, що не залежить від людини і в опорі на нездоланну могутність її розуму. Тим самим цінність речей визначалась тільки думкою, котру люди формували про них.

Одним із найвидатніших пам'ятників духовної культури епохи еллінізму була філософія стоїцизму, що виникла в Афінах в кінці IV століття до нашої ери. На відміну від епікурейців у стоїків дозволялось критичне обговорення будь-яких догм, включаючи теорію Зенона, як гіпотези, котра служить для поглиблення й переосмислення та переробки вчення. Якщо філософія Епікура на практиці лише повторялась без будь-яких модифікацій, то філософія Зенона була піддана постійним новаціям і тому еволюціонувала. В історії стоїцизму існувало три етапи: 1) період античної Стої на чолі із Зеноном, Клеанфом і Хризіппом (кінець 4-го — 3-тє століття до н. е.); 2) період так званої «середньої Стої» (медіостойцизм Панеція і Посидонія) 2-го — 1-го століть до н.е.; 3) період римського стоїцизму Сенеки, Епіктета і Марка Аврелія.

Невдовзі після смерті Олександра Македонського в Афіни приїхав непомітний чоловік, смуглявий, худий і незграбний купецький син із Кіпру на ім'я Зенон (333 — 262 рр. до н. е.). Якось у молодості він запитав оракула як жити? — Оракул відповів: «Учись у покійників». Він зрозумів і почав читати книги. Але на Кіпрі книг було мало. В 311р., переїхавши до Афін, він насамперед відшукав книжкову крамницю, де йому попалась у руки книга спогадів про Сократа, від якої Зенон не міг відірватись. Мужність Сократа перед лицем страждань і

смерті, а також його байдужість до матеріальних благ життя захопила Зенона. «Де можна знайти такого чоловіка, як Сократ?» — запитав він у крамаря. Той показав Зенону на вулицю, промовивши: «Ось він!». Там, стукаючи палицею, гомінливо ступав напівголий учень Діогена Кратет. Зенон усе покинув і пішов за убогим Кратетом. Ось так і виник у Зенона інтерес до філософії. Якось йому принесли невтішну звістку: корабель з вантажем пурпуру, що він чекав із Кіпру, зазнав аварії і все його майно загинуло. Тоді Зенон зовсім несподівано і незворушно зазначив: «Спасибі тобі, доле! Ти сама спонукаєш мене до філософії!» — і вже ніколи не залишав Афін.

У 301 р. Зенон заснував власну школу в Афінах. Не будучи афінянином, він не мав права орендувати цілий будинок і тому змушений був проводити свої бесіди на площі під навісом від сонця з колонадою, за яким була стіна з розмальованим зображенням Марафонської битви. З грецької цей Портик перекладався як «Стоя» і тому прихильників цієї школи стали називати стоїками. Це були люди бідні, суворі й сильні. Старший серед них колишній кулачний боєць Клеанф заробляв гроші тим, що ночами носив воду городникам, а вдень слухав Зенона і записував його уроки на баранячих лопатках, бо купити дощечки для письма йому було ні за що.

Філософію Зенон поділяв на три частини: логіку, фізику й етику. На його думку, філософія нагадує собою фруктовий сад, огорожа якого — логіка (іноді вона є кріпосною стіною, засобом захисту); дерева в саду — фізика, а фрукти, тобто те, заради чого висаджують сади, — етика.

Завдання логіки стоїки, подібно епікурейцям, вбачали у виробленні критерію істини. У відчуттях вони знаходили основу пізнання, що ми дістаємо про об'єкт, які впливають на наші органи почуттів, після чого виникають уявлення. Справжнє уявлення для стоїка — це вже не тільки почуття, але й співчуття, тобто згода, схвалення того, що вже є в душі.

Фізика стоїків базувалась на бутті, котре є тільки тим, що спроможне діяти і страждати, а таким виступає лише тіло. Досі філософи уявляли собі світ великим містом-державою з правителями-ідеями, з громадянами-атомами чи з партіями-стихіями. Зенон уявив собі світ великим живим тілом. Воно одухотворене і душа пронизує кожну його частинку: в серці її більше, ніж у нозі, в людині її більше, ніж у камені, проте вона є всюди. Така позиція у філософії була названа гілозоїзмом. Досконале тіло доцільне до дрібниць; кожна жилка в людині, кожна комашка навколо неї для чогось та створена, кожен наш подих і кожна думка викликані потребою світового організму і служать його життю й здоров'ю. Кожен із нас є частиною цього всесвітнього тіла. Як же тоді ми маємо жити? Як палець або око: робити свою справу й радіти, що вона необхідна світовому тілу.

Найцікавішою частиною філософії Стої була етика, котра на протязі більше п'ятисот років несла такий могутній заряд мужності, що для багатьох поколінь була змістом усього життя.

Як для епікурейців і скептиків, так і для стоїків метою життя було щастя, котре полягало в тому, щоб слідувати природі. Зенон і проповідував філософію життя згідно природи. А полягало таке життя не в використанні благ і насолод, не в потуранні своїм бажанням, а в відсутності потреб і пануванні розуму. Лише розум може дати людині свободу від зовнішньої необхідності та від мінливості долі. Тільки він створює справжнє щастя людини.

Дії людини згідно її природи і морально досконалі, стоїками були названі обов'язком. Іще Сократ знав, що більшість людей не здатні до морально досконалої поведінки, бо вона можлива тільки через засвоєння філософії. Проте діяти з розумінням і переконанням, виконуючи свій обов'язок, доступно небагатьом. Поняття обов'язку, котре у стоїків називалось «катекон», піднесло їх на таку висоту, якої не спроможні були досягти

ні епікурейці, ні скептики. Саме розробка стоїками поняття обов'язку в античній етиці внесла в західну духовну культуру вклад величезного значення. Людині сама природа велить берегти й любити себе саму. Проте цей інстинкт не орієнтований на збереження тільки людини, він розповсюджується на її дітей, родичів і, нарешті, її ближніх. І немає нічого дивного в тому, що сама природа закликає нас до єднання, підказуючи насолоджуватись один одним.

На основі поєднання природи й розуму стоїкам вдалось зруйнувати античні міфи про благородство крові та велич раси, саме завдяки яким і тримались всі інститути рабства. А тому багатство, подібно кінкам, оголошене ними «відрижкою рівності»: люди мають бути вільними, адже ніхто із них не був рабом від природи.

На думку стоїків, пристрасті, завдяки яким виникає нещастя, майже завжди виступають як помилки спантеличеного ними розуму. А тому конче необхідно звільнитись від пристрастей, викорінюючи їх з душі. Дійсно мудрою людина може стати тоді, коли не дозволить навіть народжуватись пристрастям у своєму серці. Таким чином і народжується знаменита «апатія» стоїків, недопущення всіляких пристрастей, що можуть порушити величний спокій душі.

Внаслідок апатії мудрець намагається досягти анестезії, коли пристрасть ніби охолоджується, втрачаючи людське тепло. Якщо жалість, співчуття і милосердя виступають як пристрасті, що надмірно хвилюють серце, то стоїк повинен рішуче викорінювати їх зі своєї душі. Як запевняв Зенон, «милосердя бере участь у дефектах і вадах душі: тільки недалека й легкодуха людина може бути жалісною». Мудрець навіть не поворухнеться у відповідь на чиєсь базікання, нікого він не осудить і за здійснену помилку. Так мудрець і живе серед людей, відокремлений від них і відчужений: і коли займається політикою, і в сімейних справах, доглядаючи за дітьми, і навіть у дружбі — чужий він серед своїх, не сповідуючи

ніякого ентузіазму чи закоханості в життя, як це було притаманно епікурейцям. Якось перед самою смертю Зенон зовсім несподівано спіткнувся і впав, а побачивши в нещасному випадку свого раптового падіння неминучий знак власної долі, вигукнув: «Спішу до тебе, навіщо мене звеш!». Саме так, сповідуючи безпристрасність, апатію, безстрашність, і жили учні Зенона.

Свято дотримуючись вчення Зенона, стоїки і поводитись у відношенні до речей в душі загальної байдужості, котру мудрець має зберігати, стримуючись від руху до добра чи зла. Така позиція в етиці була названа Зеноном адіафорією. Для такого самовладання стоїчний мудрець має звільнитись від усіх пристрастей: від задоволення чи смутку про минуле, від бажання чи страху перед майбутнім. «Учись не піддаватись гніву», — казали стоїки. «Того, хто хоче, доля веде, того ж, хто не хоче, вона тягне за собою», — навчали стоїки. Якось одного стоїка запитали: «Що тобі дала філософія?» — Він відповів: «Завдяки їй я охоче роблю те, що без неї я б робив примусово».

Якщо людина досягне безстрашності й зіллється своїм розумом зі світовим розумом, вона буде подібна богу, їй належатиме все, що підкоряється світовому розуму, тобто весь світ. Така людина буде і справжній цар, і багач, і полководець, і поет, а всі інші, хоча б і сиділи на троні чи переймались багатством, будуть лише рабами пристрастей і вбогими душею. Адже в досконалості не буває «більше» чи «менше»: людина є або все або вона є ніщо. Шлях доброчесності вузький подібно натягнутому тросу еквілібриста: коли оступишся хоча б на крок, то впадеш і загинеш. Над стоїками посміхались за таку гонористість, але вони стояли на своєму і тому їх поважали. Це була вже не Діогенова філософія дармоїда, а справжня філософія трудівника. А на трудівниках і тоді й нині завжди тримався і дім, і місто й мир. Раби тішились думкою, що душею вони вільніші за господарів, і царі запрошували до себе

стоїків бути радниками. Македонський цар Антігон Молодший, буваючи в Афінах, не відходив від Зенона і брав його на всі свої банкети. Сп'янівши, він кричав йому: «Що мені для тебе зробити?» — а той відповідав: «Протверезіти».

Сократа афіняни стратили, Аристотеля вигнали, Платона терпіли, а Зенона вони вшанували золотим вінком і поховали за державний кошт. «За те, що він робив те, що проповідував», було вказано в постанові народу.

Період так званої «середньої Стої» (медіостойцизм) II — I століть до н.е. у філософії був репрезентований в особі двох мислителів — Панеція та Посидонія. Якщо Зенон, Клеанф і Хрзіпп представляли собою тріумф античного стоїцизму в Греції, то Панецій і Посидоній дещо видозмінювали його.

Панецій Родоський (185 — 110 рр. до н.е.), який очолював Стою із 129 по 99 рік і прославив її, був прихильником ідеї вічності світу і тому відмовився від теорії світової пожежі Зенона. Крім того, він зауважив, що доброчесності зовсім не досить для щастя людини, необхідні ще міцне здоров'я, економічний фундамент і сила. Заслуга Панеція полягала в особливому акценті обов'язку, де вже немає місця апатії. Його трактат «Про обов'язок» помітно вплинув на Цицерона, котрий був його учнем.

Посидоній із Апамеї (131 — 51 рр. до н.е.), починаючи як учень Панеція, незабаром задумав відкрити нову школу на Родосі, з'ясувавши для себе, що істина не вся міститься у вченнях своїх попередників. Зберігаючи вірність концепції стоїків, він відкрив Стою впливам Платона й Аристотеля. Посидоній вражав сучасників своїм безмежним науковим пізнанням. Його називали най-універсальнішим розумом Греції після Аристотеля. Серед прихильників Посидонія, що сходились з усієї Греції й Риму на Родос, щоб послухати його, були Цицерон і навіть великий Помпей.

Давньогрецький стоїцизм отримав свою другу батьківщину в Давньому Римі, де він досягнув апогею в подальшому

своєму розвитку. За часів імперії в Давньому Римі інтерес до етики загалом став домінуючим, а в деяких випадках навіть винятковим. Зокрема, античний стоїцизм здобув саме тут найбільше число своїх прихильників. Втративши тісні зв'язки з державою і суспільством, римський громадянин почав шукати реалізації своїх ідеалів у внутрішньому світі, створюючи тим самим особливу атмосферу духовності, де людина намагалась проводити якомога більше часу, щоб відволіктись і позбутись всіляких бід і страждань, які чатували на неї в цьому світі. А це в свою чергу призводило до сильного вторгнення релігійного почуття в духовний світ людини: думки римських стоїків все частіше звертались до таких проблем, які отримали подальший свій розвиток у християнстві, а саме: божественне походження і родство усіх людських душ; універсальне братерство; необхідність людського співчуття і милосердя; любов до ближнього і навіть любов до ворогів та всіх, хто творить зло, тобто проблеми людського всепрощення.

Серед видатних імен римських стоїків в одному з перших рядів стояло ім'я Луція Аннея Сенеки (4 р. до н.е. — 65 р. н.е.). У Сенеки була незвичайна доля бути пов'язаним: з божевільним імператором Калігулою (37 — 41 рр.), слабким імператором Клавдієм (41 — 54 рр.), імператором-ізвергом Нероном (54 — 68 рр.). І якщо про його життя за часів Клавдія нам мало що відомо, то цього не скажеш по відношенню до двох інших. Розквіт слави Сенеки припав на початок нашої ери, на роки правління Калігули, коли Сенека отримав місце в сенаті. Але його блискучий таланти одного разу викликав страшенні заздрощі правителя. Той наказав убити Сенеку, але саме в цю мить втрутилась імператорська наложниця, заспокоївши тирана тим, що слабкий здоров'ям філософ і так довго не проживе. Проте Сенека пережив Калігулу. Але все ж таки його доля була досить примхливою: в 57 р Сенека отримав найвищий чин в імперії — консула, а за три роки до самогубства Нерона Сенека був несправедливо

засуджений імператором до смерті з правом власного вибору засобу самогубства. Старий філософ мужньо зустрів несправедливий вирок і прийняв смерть, порізавши собі вени на руках. Як бачимо, і свою смерть Сенека зустрів із твердістю і силою духу, гідною стоїка. Недаром він навчав бути завжди готовим до одного: гідно зустріти смерть, а якщо підкажуть обставини, то й наблизити її: «Адже немає ніякої відмінності, чи вона до нас прийде, чи ми до неї» [5, т.1, с.384].

Як справедливо зазначають у своїй праці «Любов і влада» Ю.Лубченков і В.Романов: людство запам'ятовує чомусь людей, що прославились небувалими доброчесностями чи колосальними успіхами або ж винятковими гріхами. Тому-то й не забуті наймудріший римлянин Сенека і підпалювач власної столиці імператор Нерон [7, с.109-110].

Виступивши справжнім майстром психологічного аналізу, Сенека, переймаючись проблемою щастя людини, відкрив у ньому поняття «совісті» як духовної сили і морального фундаменту людини, поставивши його на перше місце з рішучістю, до нього небаченою, ні в грецькій, ні в римській філософській етиці. На його думку, совість — це осмислення людського добра і зла, правдивий суд доброї людини. Від совісті ніхто не може втекти, адже людина — істота, неспроможна сховатись у самій собі. Злочинець може уникнути переслідування законом, але уникнути совісті як невмозможного і всезнаючого внутрішнього судді людини, позбавитись докорів сумління як своєрідних укусів совісті — неможливо ніколи.

Стоїки традиційно дотримувались того факту, що моральна дія виступає як те, що сприймається душею, народжується в пізнанні, і високих ступенів якого досягає лише мудрець. Сенека пішов значно далі, говорячи про волю вже не тільки як пізнавальну, самостійну здатність людської душі, а розглядаючи її в аспекті людського обов'язку. І не треба винити Сенеку в тому, що він не зумів теоретично обґрунтувати це відкриття.

Ще в одному моменті стоїцизм Сенеки суттєво відрізнявся від стоїцизму його попередників: акцент на поняттях гріха й вини, котрі позбавляли чистоти людського образу. Сенека навчав: людина гріховна тому, що іншою вона просто бути не може. Таке його твердження було зовсім протилежним традиційному давньогрецькому стоїцизму, котрий наділяв мудреця досконалістю. Коли хтось безгрішний, — заявляв Сенека, — він уже — не людина; адже й мудрець, залишаючись людиною, все ж таки грішний.

Чи не найбільше за інших стоїків Сенека виступав рішучим противником інституту рабства і соціальних відмінностей. Справжня цінність й істинне благородство людини залежать не від її народження, а від її доброчесності, котра доступна всім, адже вона вимагає від людини бути завжди людиною.

Благородне походження і соціальне рабство є грою випадку: всі та й кожен зокрема зможуть знайти серед своїх предків і рабів, і вільних; але, за останнім рахунком, всі люди є рівними. Благородство людини полягає в її справжній духовності, котрої можна досягти, адже вона не передається людині в спадок, її можна здобути щоденними зусиллями задля власного самовдосконалення. Заради цього Сенека вивів навіть формулу поведінки людини: «Поводься зі своїми підлеглими так, як хотілось би тобі, щоб поводитись з тобою ті, хто вищі й сильніші за тебе».

Дійсним фундаментом у ставленні людей між собою Сенека називав братерство й любов. Природа народжує нас усіх братами, вкладаючи в наші душі почуття любові, що робить нас чуйними і доброзичливими один до одного. Вона закликає нас сповідувати закон рівності й справедливості, що в своєму ідеальному значенні передбачає ніколи й нікому не робити кривди, адже немає більшої підлості для людини, аніж її образити, краще вже бути ображеним самому. Саме природа заставляє нас бути готовими завжди подати допомогу іншому і здійснювати добро. В кінцевому підсумку Сенека навчав

нас берегти в своїх серцях такі слова: «Я — людина, і ніщо людське мені не байдуже». Будемо ж завжди пам'ятати, що ми народжені для суспільства, яке нагадує нам кам'яну арку, котра тільки тому й не падає, що камені, спираючись один на одного, зусібіч себе підтримують, а це в свою чергу призводить до того, що вони міцно тримають її.

До славної когорти римських стоїків належав і фрігієць Епіктет (50 — 138 рр.) Ще в дитинстві він був привезений до Риму, де потрапив у рабство до охоронця Нерона Елафродита. Перевіряючи терпіння раба, охоронець став викручувати йому ногу, на що Епіктет, безстрашно тримаючись, сказав: «Ви зламаєте», а коли той дійсно зламав йому ногу, холоднокровно добавив: «Хіба я не казав, що зламаєте?». Відтоді все своє життя Епіктет кульгав. Він став вільним у 68 році після самогубства Нерона, коли його колишнього охоронця стратив імператор Доміціан (81 — 96 рр.). За наказом того ж імператора в 92 році разом з іншими філософами Епіктет покинув Італію і поселився в Нікополі, де заснував свою власну школу, що мала надзвичайний успіх. Слідуючи заповітам Сократа, Епіктет нічого не писав. Але його вчення дійшло до нас завдяки старанності його учня грецького письменника Флавія Арріана (96 — 180 рр.).

Найперше і найважливіше значення філософії Епіктета вбачав у її застосуванні до життя, скажімо, жити без обману в словах і діях. Її друге значення полягало в доведенні того, чому людина не повинна казати неправду. Третім її значенням є дослідження цього доведення, скажімо, з чого випливає, що це є доведення; що є взагалі доведенням; що є наслідком і що протиріччям; що є істиною і що заблудженням. Згідно ролі і значення філософії для життя людини Епіктет і здійснив поділ усіх речей на два класи: 1) речі, що охоплюють всі наші дії і тим самим цілком залежать від нас: думки, бажання, імпульси, воля і 2) речі, що не залежать від нашої активності: тіло, родичі, репутація, пошана, чини і т.п. Добро і зло знаходяться в нашій владі, тобто повністю залежать від нашої волі.

У цьому вибраному нами напрямку немає місця будь-яким компромісам: із двох варіантів ми вибираємо або те, або інше. Внаслідок прийняття одного з варіантів втрачається інший. А тому всі наші життєві помилки виникають внаслідок нерозуміння цього фундаментального правила. Той, хто вибирає другий клас речей, тобто фізичні блага, тіло і все, що до нього відноситься, не лише впадає в ілюзії й суперечності, але й втрачає всю свою свободу, стаючи рабом усього того, що він вибрав, а також тих людей, що володіють матеріальними благами і розподіляють їх. А той, хто вибирає перший клас речей, цілком концентруючись на тому, що в нашій владі, створює життя за власним проектом, досягаючи в цій свободі духовної єдності з собою і душевного спокою.

Замість абстрактного критерію істини, Епіктет запропонував поняття фундаментального вибору життєвих цінностей людини як акту її вільної волі. Однозначний вибір, який людина здійснює одного разу й назавжди, і визначає її як моральну істоту. Цілком зрозуміло, що цей фундаментальний вибір пов'язаний з вибором речей першого класу: «не плоть ти і не шкіра, а в тебе вибір є моральний: і якщо він прекрасний, блаженним будеш ти назавжди».

Видатним римським стоїком був і Марк Аврелій (121 — 180 рр.). Філософ Юлій Рустик зацікавив його стоїцизмом, познайомивши з ученням Епіктета. Сам же Марк Аврелій виступив як послідовник філософського вчення Сенеки. В сорокарічному віці Марк Аврелій став римським імператором (161 — 180 рр.). Все його свідоме життя було яскравим прикладом абсолютної незворушності мудреця, до якої свого часу закликав ще основоположник античного стоїцизму Зенон. Вміння Марка Аврелія володіти собою було настільки великим, що його лице завжди залишалось спокійним незалежно від того, був він у горі чи в радості.

В центрі етичного вчення Марка Аврелія знаходилось поняття морального обов'язку людини. Зокрема, він вказував на

те, що моральний обов'язок надає зміст життю на етичному й антропологічному рівнях. На відміну від античних стоїків, які говорили про дуалізм душі й тіла людини, Марк Аврелій уже виділяв три початки в людині: 1) тіло, тобто плоть; 2) душу (пневму) і 3) інтелект, що називався в нього «нус». Якщо античні стоїки поклонялись інтелекту як вищій частині душі, то Марк Аврелій вбачав інтелект поза межами душі, розглядаючи його як окрему самостійну реальність людини. Інтелект виступав у нього як справжнє «я» людини, як надійний притулок від будь-якої небезпеки і невичерпне джерело все нових імпульсів, необхідних для гідного життя людини. Ніщо не в силах зупинити інтелект проти його власної волі.

Любов до ближнього у Марка Аврелія виступила в якості одного з аспектів морального обов'язку людини. Поставивши запитання: чому боги, якщо вони можуть надати допомогу людям, не роблять цього?, Марк Аврелій закликав саму людину звернутись за допомогою до глибин її власного розуму. І тоді людина може раптово прозріти, заявивши: «Боги мені дали силу і вміння зробити це самому». Саме тому Марк Аврелій і зазначав: «Так чи не краще буде, коли ти сам собі допоможеш, вільно скориставшись тим, що в твоїй владі, замість того, щоб по-рабськи плазувати перед тим, що не від тебе залежить? І хто ж тобі сказав, що Боги так заздрісні, що не захочуть посприяти тому, хто вірить у свою силу? Розпочни, попрохай їх про це й побачиш» [2, т.1, с.226].

Цілком справедливою виглядає оцінка М.Похленца — одного із дослідників філософської спадщини римського стоїка, котрий вказує на те, що немає ніякого сумніву, що Марк Аврелій виступав як тріумфатор стоїцизму, його апогей, адже це був «імператор, суверен, всьому світу відомий, стоїк-проповідник і сподвижник» (Там же). Разом з тим його можна назвати «останнім із могікан» римського стоїцизму, після якого стоїцизм як самостійна течія філософської думки повністю зникає.

Все вищесказане потребує вдумливого засвоєння і не має на меті взяти під сумнів глибоко моральне право людини на щастя. Проте не можливо примусити бути щасливими узагалі. Як бачимо, думок було висвітлено цілком достатньо для того, щоб кожен, хто прочитає їх, зробив висновок про те, який варіант щастя підходить саме для нього.

Література

1. *Боровский Я.М.* Образ Эпикура у Лукреция // Лукреций. О природе вещей: В 3-х т. — М., 1947. — Т.2.
2. *Дарио Ф. и Антисери М.* История западноевропейской философии: В 4-х т. — М., 2002.
3. *Климашевская И. В.* Счастье и смысл жизни. — Мн., 1986.
4. *Лукреций О.* природе вещей: В 3-х т. — М., 1947. — Т.1. — Кн. 3.
4. *Таранов П.С.* 106 философов: В 2-х т. — Симферополь, 1995.
5. *Таранов П.С.* 106 философов: В 2-х т. — Симферополь, 1997.
6. *Таранов П.С.* Методы 100%-ной победы. — Симферополь, 1998.

Надійшла до редакції 5.06.2008 року.

Олександр Швирков

ШВИРКОВ Олександр Іванович — кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Сумського державного університету. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія, Східна філософія.

ЩЕ РАЗ ПРО СМИСЛ ЛЮБОВІ

У черговий раз спробуємо відповісти на питання про смисл любові. Любов ми розумітимемо в досить вузькому смислі як любов між чоловіком і жінкою. Заздалегідь введемо (або уточнимо) деякі поняття і проведемо допоміжний розгляд.